

D'un temps, d'un Compromís: 80 anys de sindicalisme i renovació pedagògica a les terres de Lleida

Javier Giménez Gracia

RESUM

Anys 30, temps d'il·lusió col·lectiva. Per al nou règim republicà la cultura i l'educació són fonamentals per a una ciutadania lliure. A les terres de Lleida sorgí una generació de docents pioners tant en l'àmbit de la renovació pedagògica, s'hi consolidava el grup de mestres Batec, com en el sindical amb el naixement de la FETE, vinculada al sindicat UGT. L'aixecament militar, la guerra i la posterior dictadura significaren per a aquells docents repressió, oblit i exili. Molts continuaren la seva tasca educativa als països d'acollida i mantingueren un mínim d'estructura sindical per quan tornés la democràcia al nostre país. No serà fins a la segona meitat dels anys 70, amb la transició a la democràcia, quan ressorgirà amb força tant el moviment sindical i la FETE com els grups de Renovació Pedagògica.

PARAULES CLAU

República, ensenyament, educació, sindicalisme, FETE-UGT, Lleida, Batec, missions pedagògiques, renovació, guerra, exili, democràcia.

ABSTRACT

1930s, time of collective excitement. For the new republican regime culture and education is fundamental for a free citizenship. In Lleida, a generation of pioneer teachers appeared both in the world of the pedagogical renewal, the group of teachers Batec was consolidated, and in the trade unions with the birth of FETE, related to the trade union UGT. The military uprising, the war and the following dictatorship will mean repression, forgetfulness and exilium for those teachers. A lot of them continued their educational work in foster countries and kept a minimal union structure for when democracy would return to our country. It won't be until the second half of the 70s, with the transition to democracy, when both the trade union movement and the FETE and the groups of Pedagogical Renovation will make a strong come-back.

KEYWORDS

Republic, teaching, education, trade unionism, FETE-UGT, Lleida, Batec, educational missions, renovation, war, exile democracy.

A la memòria de José Infante, un dels participants en la refundació de FETE l'octubre de 1977.

«Sense adonar-nos-en, (...) vivim la normalitat de la vida quotidiana (...). De fet, és així com avança la història, amb el dia a dia, no només amb els grans invents, les revolucions i les guerres.»
(Rosa Regàs, 2004).¹

Cert, sense adonar-se'n, un grup de mestres i professors feien història quan, al desembre de 1933, presentaven FETE, el sindicat d'Ensenyament de la UGT, a les Terres de Lleida (BARRULL, 1986: 108) (fig. 1). Docents rebels i apassionats pels canvis educatius que es produïen al país, activistes socioculturals en la Lleida republicana, com deia Pepita Reimundi: «érem gent jove, uns idealistes, gent de soca amb fortes arrels teòriques» (GIMÉNEZ 2004: 34–36): les germanes Uriz —Pepita i Elisa—, Dolors Piera, Ramon Costa Jou, Josep Alcobé, Pere Garcia Lamolla, Pau Xuriguera, Frederic Godàs, Ricard Barqué, etc., aquest darrer presidí l'acte fundacional del sindicat (BARRULL 2004: 24).

¹ Article de Rosa Regàs publicat a El Correo el 10 d'octubre de 2004 amb el títol «Vigencia de lo cotidiano». Vegeu http://www.rosaregas.net/articulos/articulo.php?id_articulo=165 (consulta: 14 d'abril de 2013).

El naixement de la Federació de Treballadors de l'Ensenyament (FETE-UGT) no va ser una casualitat, inici dels anys 30, temps d'il·lusió col·lectiva. Ja ho deia la mateixa Rosa Regàs: «Foren cinc anys, és cert, però fou el més bell i colossal impuls modern i democratitzador que havia viscut el país en tota la seva història».² Un temps en què els mestres eren definits com els primers ciutadans de la República. Alguns d'aquells joves idealistes participaren en les cinc Missions Pedagògiques que s'organitzaren en terres lleidatanes amb l'objectiu de portar la cultura, el coneixement i l'educació al món rural, a més d'introduir els principis de l'Escola Nova —experimentació, laïcitat, coeducació— entre els mestres que exercien en petites escoles rurals.

Fent memòria de la conversa que fa uns anys vàrem tenir amb la Josepa Reimundi, tot buscant les arrels del nostre Sindicat ens digué «Molts de la FETE anaven a les Missions Pedagògiques, a estendre pels pobles la nova pedagogia; la Pepita Uriz em demanà que hi anés i li vaig dir que encara no estava preparada» (GIMÉNEZ 2004: 34–36). La Josepa era en aquell temps una estudiant de Magisteri.

El Patronat de Missions Pedagògiques³ (AADD 2007) sorgia mitjançant un decret aprovat al maig de 1931 —no feia un mes des de la constitució del nou govern republicà—, el projecte i somni del pedagog Manuel Bartolomé Cossío, deixeble de Francisco Giner de los Ríos i de la Institución Libre de Enseñanza.

Tradicionalment, les Missions Pedagògiques s'han relacionat amb aquells pobles de la Castella profunda, l'Extremadura i comarques com Las Hurdes o Las Alpujarras. Pocs imaginàvem que l'acció del Patronat arribà cinc cops a la Catalunya rural, les cinc en terres lleidatanes, que van rebre 118 biblioteques.

Fig. 1: Placa commemorativa de la constitució de la FETE a Lleida, any 1933, que es troba a la plaça dels Fanalets de Sant Jaume de la ciutat.

Del disset al vint-i-cinc de setembre de 1932, Herminio Almendros (inspector), José de Tapia (mestre a Montoliu, Segrià), Dolors Piera (mestra a Bell-lloc, Pla d'Urgell), el dramaturg Alejandro Casona, Alexandre Tarragó (mestre d'Algerri, Noguera) i Florentí Martínez (inspector) realitzen una missió a la Vall d'Aran, segurament propiciada per l'Alejandro Casona, inspector destinat a final dels anys vint a l'Aran i, en el nou règim republicà, vocal del Patronat i responsable del Teatre del Poble, una de les activitats de les missions juntament amb els serveis de museu, biblioteques, cinema, música i cors. Durant aquells nou dies hi hagué activitats de música, danses, poesia i cinema a Les, Canejan, Bausen, les Bordes, Vilamòs, Gausac i Vilac.

Un any després, del deu al divuit de febrer de 1933, s'organitza una nova missió, ara a la plana de Lleida i promoguda pel mestre José de Tapia: a Montoliu, Sudanell, Bell-lloc d'Urgell, Vilanova de la Barca, Tèrmens, Menàrguens i Artesa de Lleida, hi arriben activitats de cinema, biblioteca i música.

Del trenta de març a l'1 d'abril de 1934, Josep Alcobé, Josep Bohek, Frederic Godàs, Petronil·la Llobet, Miquel Solé, Pepita Uriz i Hortènsia Vallejo, cooperen en una nova missió, ara a Artesa de Segre i pobles de l'entorn: la Foradada, Alentorn, Vilanova de Meià i Santa Maria de Meià. El mateix any, aprofitant la jornada del Primer de Maig, s'organitza una altra sortida pedagògica, aquesta vegada a Cervià de les Garrigues, en què participen Baltasar Gaza, Frederic Godàs, Pepita Uriz i Hortènsia Vallejo (amb els anys, mare de Petre Roman, qui fou 1r Ministre de Romania després de la caiguda de la dictadura de Ceausescu, al 1989).

La darrera de les missions pedagògiques en terres lleidatanes es realitzà del set al catorze de juliol del 34; en diverses poblacions al voltant de la serra del Cadí com Tuixent, Josa, Gósol, la Vansa, Fórnols i Adraen són visitades per Baltasar Gaza, Frederic Godàs, Josepa Rovira, Miquel Solé, Pepita Uriz i Hortènsia Vallejo.

Mestres lleidatans col·laboren també en missions fora de Catalunya. Així, trobem José de Tapia, del vint-i-sis de setembre al sis d'octubre del 32, per la Ribagorça (Bonansa, Montanui, Betesa, Sopeira, Aren, etc.) i a Isidoro Boix, mestre de València d'Àneu, a Vinaròs (País Valencià), del sis al tretze d'agost del 34.

L'arribada a una població era motiu de celebració; de fet les missions reberen el nom de «festa de la cultura». Quan s'organitzava una Missió se n'iniciaven les activitats amb unes paraules escrites pel president del Patronat, Cossío:

És normal que vulgueu saber, abans de començar, qui som i a què venim. No tingueu por. No venim a demanar-vos res. Tot al contrari; venim a donar-vos de franc algunes coses. Som una escola ambulante que vol anar de poble en poble. Una escola on no hi ha llibres de matrícula, on no cal vessar llàgrimes per aprendre, on a ningú es posarà de genolls. Perquè el Govern de la República que ens ha enviat ens ha dit que hem de venir als poblats més pobres, més amagats, més abandonats, i hem de mostrar-vos quelcom, quelcom d'allò que no sabeu perquè heu estat sempre sols i lluny dels llocs on altres ho aprenen i perquè ningú, fins ara, ha vingut a ensenyar-vos-ho (AADD 2007).

Repassant els noms dels diversos integrants de les missions pedagògiques abans assenyalades se'ns confirma allò que deia la Josepa: molts d'ells i elles participaren de forma activa en l'organització i posterior consolidació —entre ells i elles, Pepita Uriz com a Presidenta i Frederic Godàs com a Secretari— de la FETE, la Federació de Treballadors de l'Ensenyament de la UGT, a les Terres de Lleida, ATELL.

² Article publicat *El Periódico* el 8 de gener de 2006 amb el títol «Aquella Segunda República». Vegeu http://www.rosaregas.net/articulos/articulo.php?id_articulo=220 (consulta 14 d'abril de 2013).

³ <http://www.residencia.csic.es/misiones/presentacion/inicio.htm> (consulta 11 de maig de 2013).

Hi havia fortes arrels pedagògiques a les nostres contrades. Ens referim als mestres del Batec, moviment definit pel pedagog Alexandre Galí com una revolució pacífica de mestres. Batec era un grup heterogeni, sorprenent en una època tan radicalitzada com fou la republicana; el mestre a Montoliu, José de Tapia, deia: «En Batec, n'hi ha de totes les creences, de totes les ideologies possibles, demostrant al món les inesgotables possibilitats d'una franca i lleial cooperació» (JIMÉNEZ 2007: 41).

La Dolors Piera ens explica el funcionament del grup: «Els mestres ens reuníem i un de nosaltres explicava el seu treball i els seus problemes pedagògics, als quals, entre tots els assistents buscàvem solució» (CAÑELLAS I TORAN 2003: 24) (fig. 2).

Els principis sociopedagògics de Batec s'explicitaren en l'editorial del butlletí que seguia els seus postulats, la revista *Escola*, «un ideal: l'escola; un sentiment: el nen; un amor: la vida; un amic: el mestre; un company: el treballador» (AADD 1991: 263).

En una de les primeres reunions, concretament en la celebrada el setembre del 31 a Vilanova de la Barca, proclamaven que els mestres havien de treballar en equip per tal de fer una escola més coherent, i reclamaven de l'administració els mecanismes perquè fos possible (JIMÉNEZ 2007: 77). Era un grup a l'avantguarda de la renovació pedagògica; a la reunió batequista que s'organitzà a Puigverd de Lleida l'octubre del 33 es constituïa formalment la Cooperativa de la Tècnica Freinet (JIMÉNEZ 2007: 58).

Introduïren al nostre país les tècniques del pedagog francès Celestine Freinet. Jesús Sanz, professor de l'escola de mestres, i Herminio Almendros⁴, inspector que en arribar a les nostres terres havia escrit: «Què podia fer jo per aquelles escoles pobres, desateses,...? En què podia, jo, ajudar aquells mestres,...?» (JIMÉNEZ 1996: 22–23).

Són dos batequistes, Patricio Redondo, mestre de Puigverd de Lleida, i José de Tapia, de Montoliu, els primers que es fan ressò dels projectes innovadors i practiquen amb els seus alumnes l'ús de la impremta a l'escola. Altres s'afegiren a les noves tècniques que tenien com a objectiu aconseguir que l'alumne fos protagonista del seu propi aprenentatge.

“Altres s'afegiren a les noves tècniques que tenien com a objectiu aconseguir que l'alumne fos protagonista del seu propi aprenentatge

Dos anys més tard, la Cooperativa s'havia estès arreu Catalunya, també a Andorra, Osca, Burgos, Pontevedra, València, les dues províncies extremes i Madrid. Membres de l'entitat mantenien correspondència amb escoles de Rosario (Argentina), França, Brussel·les, Suïssa, l'antiga República de Txecoslovàquia, Hongria i Romania. La Cooperativa publicava la revista *Colaboración*⁵, que va editar fins a quinze números.

Fig. 2: Trobada del grup Batec a Soses. Foto: Família Barrull–Bergés.

El 1r Congrés de l'entitat es va celebrar a Lleida el juliol del 1934. Escriu en el seu diari un dels congressistes, Luis G. Bover, mestre a Vilanova i la Geltrú: «El congreso, dentro de los límites de su modestia, ha sido algo grande que ha hecho latir nuestro corazón de entusiasmo, que ha oreado nuestra mente con las brisas del más puro optimismo (...) me siento orgulloso de ser educador» (JIMÉNEZ 1996: 69).

La segona trobada, a l'any següent, el 20 i 21 de juliol a l'Escola Normal d'Osca. El 3r Congrés de la Impremta a l'Escola i l'Assemblea General de la Cooperativa es convocà a Manresa, a l'escola Francesc Macià, del 20 al 24 de juliol del 36, però quan ja se n'havien fet els preparatius la rebel·lió dels militars ho desbaratà tot.

L'alçament contra el govern legítim i el conflicte bèl·lic iniciat transformen la vida quotidiana (fig. 3). Escriu el poeta Xuriguera en parlar d'aquells dies: «silencio de tristesa colectiva que maten l'esperit de la ciutat» (BORRELL 1984: 145). FETE és l'organització hegemònica en l'ensenyament. Lluís Aigé, mestre a Menàrguens i un dels seus dirigents, encapçalà el CENU a Lleida (BARRULL 2004: 28). Molts docents van al front, alguns com a Milicians de la Cultura. Víctor Torres, que era comissari polític de la 151a Brigada Mixta, va deixar escrit: «En un dels meus àlbums de records ocupa un lloc preferent una fotografia amb aquells dos coratjosos milicians que alternaven els llibres amb els fusells» (TORRES 2004: 18).

La seu de la FETE, que s'ha instal·lat en un edifici del carrer Acadèmia (DE LUIS 2006: 106), acull la Institució Ajut Infantil a la Rereguarda, amb l'objectiu d'atendre la quantitat de refugiats que arriben a Lleida, dirigia l'AIR Josep Alcobé, *fetista* i regidor de Sanitat de l'Ajuntament (SAGUÉS 2003).

La victòria feixista significà: mort, repressió, càstig i, per a molts d'aquells educadors, l'exili.

⁴ D'ell, va dir-ne Jacint Pallejà, destinat a Os de Balaguer, que era un «home sensible i treballador, el qual, de cara a la transformació escolar i social, impulsava projectes educatius innovadors.» (JIMÉNEZ 1996: 22).

⁵ Els números de *Colaboración* es poden consultar, en edició facsimil, en el llibre de Jiménez Mier (JIMÉNEZ 1996).

Què se'n va fer, d'aquella Escola Nova somiada pels *fetistes*? Se'n decretà l'oblit, fou ensorrada, aixafada pels valors i la simbologia del feixisme i el nacionalcatolicisme. Què passà amb aquells docents que restaren al país? Foren depurats; la definició més evident de la seva situació i estat d'ànim seria que tenien por. L'escriptora Josefina Aldecoa al llibre, *Diario de una maestra* ho explicitava així: «El miedo adoptaba distintas formas. Miedo por el destino de Ezequiel, miedo a ser denunciada, miedo a encontrarme sin trabajo» (ALDECOA 1990). Dels que anaren cap a l'exili, a alguns la sort els va donar l'esquena. Fou el cas d'un dels cofundadors de la FETE, Ricard Barqué, qui morí amb 33 anys, tot fent de manobra a Dijon, o el del mestre d'Albatàrrec Josep Ambrós, qui morí asfixiat en un vagó camí dels camps d'extermini de Dachau. D'altres mantingueren l'espurna del sindicalisme tot esperant la tornada. Podríem citar Lluís Aigé, qui exiliat a Mèxic representà la FETE en la Delegació que la UGT de Catalunya organitzà en aquells països; Pepita Uriz, qui mantingué la representativitat de la Federació d'Ensenyament a l'exili francès (DE LUIS 2009: 57–103); Pere Bigatà i Jordana, fill d'Enviny (Pallars Sobirà), vicesecretari general de la FETE durant el període bèl·lic i del 1949 al 1951 secretari general de la UGT de Catalunya (BALLESTER 2003: 414).

Fig. 3: Portada d'Escola, butlletí de FETE corresponent al mes de febrer del 1936. Foto: Servei d'Audiovisuals de l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

Sense oblidar-nos que la gran majoria d'aquells ensenyants iniciaren de bell nou la seva tasca pedagògica als països que els van acollir. Com deia José de Tapia, parlant del seu col·lega de Puigverd, Patricio Redondo, tots dos exiliats a Mèxic: «Si la guerra ens havia separat, el retrobament ens uniria de nou, estretament, per avançar en el nostre projecte educatiu. Havia arribat el moment de refer junts el camí». Mestres que fundaren institucions educatives i participaren activament en la vida pedagògica dels països d'acollida.

“ Sense oblidar-nos que la gran majoria d'aquells ensenyants iniciaren de bell nou la seva tasca pedagògica als països que els van acollir

El matrimoni Barrull-Zavala, de la Granadella, fundà a Maracaibo (Veneçuela), l'Institut Cervantes, la Dolors Piera dirigia l'escola Andersen a Santiago de Xile, també a Santiago, Alexandre Tarragó fundà The Kent School, encara avui centre de gran prestigi; Antoni Vigatà creava el col·legi Cervantes a Torreón (Mèxic) —que continua dirigit per un dels seus nets. També a Torreón, els mestres Mario Aleixandre i Pau Farrús obren el col·legi Hispano-Mexicà. A Yucatán, l'Elvira Godàs organitzava l'acadèmia Cervantes i, a Mèxic DF, Ramon Costa Jou l'escola Patricio Redondo, avui dirigida pel seu fill sota el nom d'Escola Activa Ermilo Abreu. També al DF, José de Tapia funda l'escola Manuel Bartolomé Cossío. A San Andrés de Tuxtla, estat de Veracruz, Patricio Redondo dirigia l'escola Freinet. Tots tres, Costa Jou, Tapia i Redondo continuaren a Mèxic les tècniques Freinet i l'ús de la impremta a l'escola i editaren una revista que tenia com a capçalera *Escuela Activa* (MARQUÉS 2003; MARQUÉS 2011). Cal donar la raó al cònsol de Mèxic a Barcelona, el Sr. Garcia Amaral, qui, quan va venir a Lleida, tot parlant de l'exili català al seu país, ens digué: «Lo que ustedes perdieron aquí, nosotros lo ganamos allá».

Un altre *fetista*, Víctor Colomer, nascut a Corbins i mestre del Liceu Escolar, durant els anys de la República es traslladà a Barcelona on representà la UGT en una de les ponències del CENU, regidor de Cultura a l'Ajuntament i darrer alcalde republicà de la Ciutat Comtal. Des del seu exili mexicà escriví: *La llibertat reconquerida li donarà alè per créixer* (AISA 2005: 307). I així va ser tot i que haguessin de passar prop de quaranta anys, els anys del franquisme, temps definit pel professor Jordi Garcia com «l'entreacte d'una història interminable, un parèntesi que acabaria tancant-se per tornar a la raó i a la llibertat, perquè no podia ser de cap altra manera tot i que s'allargués més del que es podia suportar».

Amb la mort del dictador i l'avenç cap a la democràcia, quan molts ens preguntàvem com seria la societat que sorgiria d'aquella transició que plegats havíem iniciat amb grans incerteses, dubtes i contradiccions, reeixia la FETE-UGT a les nostres contrades. A les Terres de Lleida es presentà el divuit d'octubre de 1977 a l'actual sala Jaume Magre, en aquells moments Sala d'actes de la Caixa, i en presidí l'acte el professor de francès de l'Institut Màrius Torres Sergi López; i també Juli Busquets i Marta Mata.

⁶ Joan Mujal fou dirigent de la UGT terres de Lleida a finals dels 70. Aquest missatge el va transmetre a l'acte de commemoració dels 30 anys de democràcia, al juny del 2007.

Fig. 4: Propostes i mobilització per avançar.

En preguntar-li a Sergi per què refundaven la FETE, quan els partidaris d'afiliar-se a un sindicat de classe eren una minoria absoluta, davant dels que simpatitzaven per un sindicat unitari a l'ensenyament, contestà que volien pertànyer a un sindicat d'ensenyament federat a una central sindical, la UGT, «per solidaritat amb la resta de treballadors i per raons d'eficàcia sindical». I explicava: «En aquell moment els afiliats a la FETE de Lleida érem uns 10 i significativament en un nombre tan reduït hi havia representants de tots els sectors de l'ensenyament» (LÓPEZ 2004: 72). «Lluitàvem per la llibertat de les persones. Ho fèiem amb l'energia que dona el convenciment que fas el bé», ens deia Joan Mujal, dirigent de la UGT a final dels 70.⁶

Durant aquests temps, la FETE-UGT ha estat present de forma activa en tot el que ha significat millora de les condicions laborals dels treballadors de l'ensenyament, lluita per la qualitat de l'educació i compromís per aconseguir el que amb tanta delicadesa expressà Marta Mata poc abans de deixar-nos, el juny de 2006: «Espero que en els propers anys puguem avançar més que en el passat en el camí de fer de l'escola allò que els nostres infants, els del nostre país, i els de tot el món, necessiten per ser homes i dones lliures i creadors d'humanitat» (MATA 2004: 78) (fig. 4).

En moments força difícils com els actuals, quan sembla que s'ha tancat una etapa, s'inicia un nou temps i ben bé no sabem cap a on anem —parlem de la societat, però també del món de l'educació—, cal pensar que tot conflicte és una oportunitat per avançar si som capaços d'encarrilar-lo, sense imposicions i amb voluntat de diàleg. Ja ho deia l'escriptora i filla de Balaguer Teresa Pàmies: «És cert, amic, no hem de renunciar a trobar el camí a seguir, i ho hem de fer entre tots»⁷.

“ tot conflicte és una oportunitat per avançar si som capaços d'encarrilar-lo, sense imposicions i amb voluntat de diàleg

Per acabar, volem considerar aquesta comunicació un homenatge a la memòria de José Infante, un dels 10 docents que aquells anys 70 participà en la refundació del sindicat a Lleida i ens deixà aquest juliol passat; a tots els i les que en algun moment d'aquests vuitanta anys han forjat la FETE; també als qui, *fetistes* o no, lluitem per la dignificació de la professió docent, reivindiquen activament tant el benestar moral, social, econòmic i intel·lectual de les persones, com aconseguir una societat més culta, lliure i justa; en què l'escola sigui considerada clau de futur, correctora de desigualtats, amb les eines per garantir una educació gratuïta i de qualitat que eviti qualsevol tipus de discriminació social, de gènere, racial o de cultura. I que, així, esdevingui eina de progrés i d'igualtat (fig. 5).

Fig. 5: Logotip del IX Congrés de FETE-UGT Terres de Lleida que tingué lloc el novembre de 2013.

⁷ Teresa Pàmies a l'article «Agitadors de consciències» publicat al diari Avui al novembre del 2004 amb motiu de la publicació de *Revolució i Responsabilitat: FETE-UGT, un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les terres de Lleida*.

BIBLIOGRAFIA

- AADD (1991): Autors diversos, *Història Gràfica de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.
- AADD (2007): Autors diversos, *Las Misiones Pedagógicas (1931-1936)*, Madrid, Ediciones Residencia de Estudiantes. En línia: <<http://www.residencia.csic.es/misiones/presentacion/inicio.htm>> (consulta: maig de 2014).
- AISA (2005): Ferran Aisa, *El laberint Roig. Víctyor Colomer i Joaquím Maurín, mestres i revolucionaris*, Lleida, Pagès Editors.
- ALDECOA (1990): Josefina Aldecoa, *Historia de una maestra*, Madrid, Santillana Ediciones Generales.
- BALLESTER (2003): David Ballester, *Els homes sense nom. L'exili i la clandestinitat de la UGT de Catalunya (1936-1976)*, Barcelona, Viena Edicions.
- BARRULL (1986): Jaume Barrull, *Les comarques de Lleida durant la Segona República (1930-1936)*, Barcelona, L'Avenç.
- BARRULL (2004): Jaume Barrull, «La FETE a Lleida: el seu context històric», dins Javier Giménez (coord.), *Revolució i Responsabilitat. FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les Terres de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.
- CAÑELLAS I TORAN (2003): Cèlia Cañellas i Rosa Toran, *Dolors Piera. Mestra, Política i Exiliada*, Barcelona, Publicacions Abadia de Montserrat.
- DE LUIS (2006): Francisco de Luís, *Magisteri i Sindicalisme a Catalunya. La Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament. Des del seu origen a la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions del Serbal.
- DE LUIS (2009): Francisco de Luis, *La FETE (1939-1982) de la represión franquista a la transición democrática*, Madrid, Tecnos.
- GIMÉNEZ (2004): Javier Giménez, «Entrevista a Josepa Reimundi», dins Javier Giménez (coord.), *Revolució i Responsabilitat. FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les Terres de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.
- JIMÉNEZ (1996): Fernando Jiménez Mier, *Freinet en España. La revista 'Colaboración'*, Barcelona, EUB.
- JIMÉNEZ (2007): Fernando Jiménez Mier, *Batec: Historia de vida de un grupo de maestros*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.
- LÓPEZ (2004): Sergio López, «Tot recordant la refundació de la FETE a Lleida l'any 1977», dins Javier Giménez (coord.), *Revolució i Responsabilitat. FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les Terres de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.
- MARQUÈS I REGUANT (2010): Salomó Marqués i Montserrat Reguant, *Un poble, una escola, una revista: la revista 'Inquietud' de l'escola de Menàrguens, 1935-1936*, Lleida, Pagès Editors.
- MARQUÉS (2003): Salomó Marqués, *Maestros catalanes del exilio*, Jalisco, El Colegio de Jalisco.
- MARQUÉS (2011): Salomó Marqués, *Educación republicana en Cataluña y Torreón*, México D. F., Instituto Nacional Antropología e Historia.
- MATA (2004): Marta Mata, «Moviment de renovació pedagògica i sindicat d'ensenyament», dins Javier Giménez (coord.), *Revolució i Responsabilitat. FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les Terres de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.
- REGÀS (2004): Rosa Regàs, «Vigència de lo cotidiano», *El Correo*, 10 d'octubre de 2004. En línia: <http://www.rosaregas.net/articulos/articulo.php?id_articulo=165> (consulta: maig de 2014).
- REGÀS (2006): Rosa Regàs, «Aquella Segona República», *El Periódico de Catalunya*, 8 de gener de 2006. En línia: http://www.rosaregas.net/articulos/articulo.php?id_articulo=220 (consulta: maig de 2014).
- SAGUÉS (2003): Joan Sagués, *Una ciutat en guerra: Lleida en el guerra civil espanyola (1936-1939)*, Barcelona, Abadia de Montserrat.
- TORRES (2004): Víctor Torres, «Records escolars», dins Javier Giménez (coord.), *Revolució i Responsabilitat. FETE-UGT: Un sindicat de classe a l'ensenyament i les seves arrels a les Terres de Lleida*, Lleida, Pagès Editors.